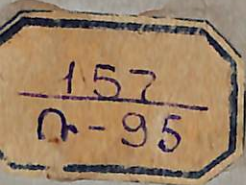

4040

14 JUL 2003

157

Ռ-94

ՀԱՍԿԵՐԻ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

XX—XXI

ՎԻԿՏՈՐ ՌՈՒՍՍԿՈՎ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԺԻՇԱՂԸ

ՊՐՈՖ. Լ. ՍՈՎԱԺ

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԽԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ

Թարգ. Միսակ Ասիլեան

Թ Ի Ֆ Ի Մ Լ

ԷԼԵՔՏՐՈՆԱԿԱՆ ԶԳՐԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆՅԻ. ՊՈԼԻՑ. 7

1909

370

Ք.66-ՍՈ

370
2266-ԱՈ

ՎԻԿՏՈՐ ՌՈՒՍՏԱԿՈՎ

058
ՈՍ-ՁՁԵԲ

ՄԻՆՉԵՒ ԱՅԺՄ

Լոյս եմ տեսել հետեւեալ գրողները

I Երեխայի կրթութիւնը մինչև 6 տարեկան հա-
սակը—Հենրիկ Վերնիցի, թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի: 25 կ.

II Երեխայի քունը—Վիրենիուսի, թարգմ. Ստ.
Լիսիցեանի: 15 կ.

III Երեխայի ազատագրութիւնը—Կ. Հ. Վենտցե-
լի: Մեծերն ու փոքրերը—տիկ. Իսահակէնի թարգմ.
Ստ. Լիսիցեանի: 15 կ.

IV Սովորութիւնները, նրանց նշանակութիւնն ու
կրթութիւնը—Կ. Ելնիցկու, թարգմ. Մ. Աղ. և Ստ.
Լ. 15 կ.

V Պարզեանքը ու պատիժները ընտանեկան դաս-
տիարակութեան մէջ—Ֆեսենկօի, թարգմ. Մ. 15 կ.

VI Ռ՞րտեղից է աշխարհ եկել քո փոքրիկ եղ-
բայրը—Գալանդաուէրի, թարգմ. տ. Հ. Թովչեանի:
Ծանօթացրէք կեանքի ծագման հետ—տիկ. Սելմերի
թարգմ. Ստ. Լ. 15 կ.

VII Ընտան. դաստիարակութեան նպատակները
և հիմունքները.—Պ. Կապտերևի, թարգմ Միս. Աս. 15 կ.

VIII Ինչն է հետաքրքրում և զարգացնում ման-
կան—Ակսել Արստալի, թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի: 15 կ.

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԾԻԾԱՂԸ

Յաւելած՝ ՊՐՕՖ. Լ. ՍՈՎԱԺ

Բարոյագիտութեան դասաւանդումը:

Թարգ. Միս. Ասիկեան

0.5
70-1199

ՄԱՆԿԱՆ ԾԻԾԱՂԸ

Նրա հոգեբանական, մանկավարժական եւ
առողջապահական նշանակութիւնը

Ա.

Ամերիկացի Գէմֆրի բժիշկը Ֆիլադելֆիայում
նշանակեց մի որբանոցի բժիշկ: Նրան շատ զար-
մացրեց հետեւեալ տարօրինակ երևոյթը:—Այդ որբա-
նոցն ունէր երկու զուգընթաց բաժանմունք, որոնք
բոլորովին նոյն պայմանների մէջ էին գտնուում: Մինչ-
դեռ ա. բաժանմունքի մանուկները ունէին առողջ,
զւարթ և ուրախ տեսք, ընդհակառակն, բ. բաժան-
մունքի մանուկներն աչքի էին ընկնում իրանց վտիտ,
թարշամած, դանդաղկոտ տեսքով. նրանց կերպարան-
քի վրա պարզ նկատւում էր մի օտարոտի թախիժ:
Ա. բաժանմունքի երեխաները շատ հազիւ էին հի-
ւանդանում և հիւանդութիւնն էլ սովորաբար անցնում
էր առանց որևէ բարդութիւնների. ընդհակառակն, բ.
բաժանմունքի երեխաները հիւանդանում էին յաճախ
և հիւանդութիւնը տևում էր երկար: Գէմֆրին երկար
ժամանակ չէր կարողանում հասկանալ այդ տարբերու-

թեան պատճառը: Վերջապէս նա ուշադրութիւն դարձրեց որբանոցի երկու բաժանմունքի դաստիարակութեան եղանակի վրա, թէև երկու բաժանմունքների դաստիարակութեան եղանակը նոյն էր, նոյն յանձնաժողովի ձեռքով մշակւած: Աչալուրջ բժշկի ուշադրութիւնից չը խուսափեց մի երեւոյթ՝ նա նկատեց որ երկու բաժանմունքների կառավարչուհիների բնաւորութիւնները խիստ տարբեր են միմեանցից: Ա. բաժանմունքի կառավարչուհին իբնէ մի ուրախ, զւարթ անձ էր. նա ամեն կերպ աշխատում էր իր խնամքին յանձնւած մանուկներին ուրախացնել, զարճացնել: Իսկ Բ. բաժանմունքի կառավարչուհին—թէև անկասկած մի պատկառելի անձնաւորութիւն—բայց և այնպէս լուրջ բնաւորութեան տէր մի կին էր. նա խըստութեամբ իրագործում էր ծրագիրը, թոյլ չէր տալիս երեսայական չարութիւններ, չէր սիրում երեսանների ծիծաղը:

Գէմֆրին կամեցաւ փորձով համոզել՝ թէ կառավարչուհիների տարբեր բնաւորութիւններն ունենալու օրդեցութիւն մանուկների առողջութեան վրա, թէ ոչ: Այդ նպատակով Գէմֆրին առաջին բաժանմունքից մի քանի երեսաններ փոխադրեց երկրորդ բաժանմունքը: Մի կարճ ժամանակից յետոյ հետեւանքն երեաց շատ արագ՝ առողջ, զւարթ և ուրախ երեսանները փոխեցին դարձան տխուր, թարշամած. նրանք կորցրին ախորժակը, զբաղմունքի սէրը և նրանց առողջութիւնը սկսեց արագ վատանալ: Ընդհակառակը, «լուրջ» կառավարչուհու բաժանմունքից «ուրախ» կա-

ռավարչուհու բաժանմունքը փոխադրւած երեսաններն ուրախ, միշտ ծիծաղկոտ հասակակիցների մէջ շատ շուտ ստացան ուրախ տրամադրութիւն, աւելի առողջացան, քաշն էլ աւելացաւ: Այս փորձն առիթ եղաւ նորանոր դիտողութիւնների, որոնք Գէմֆրուն բերին այն հաստատ համոզման՝ թէ ծիծաղը բարեւար ազդեցութիւն ունի մանուկների առողջութեան վրա:

Ամերիկացի բժշկի այդ դիտողութիւնները հաստատել են և ուրիշ բժիշկներ իրենց արած դիտողութիւններով, թէ և դժբախտաբար դեռ սակաւաթիւ, որովհետեւ մինչև այժմ էլ շատերն այդ այնքան էլ լուրջ խնդիր չեն համարում, թէև իսկապէս խիստ կարևոր նշանակութիւն ունի. ուրեմն այդ ուղղութեամբ հետազոտութիւններ և դիտողութիւններ անելու ընդարձակ ասպարէզ կայ դեռ ևս: Այս վերջին հանգամանքի վրա մատնանիշ է անում և Ֆրանսիացի բժիշկ հեղինակ Ֆլէրին: Նա կոչ է անում բժիշկներին և մանկավարժներին, յորդորելով նրանց ուշադրութեամբ վերաբերել մանկան ծիծաղին և այդ իրենց մանրակրկիտ դիտողութեան նիւթ դարձնել: «Ուսումնասիրեցէք անյապաղ ծիծաղի բնախօսական և առողջապահական ազդեցութիւնը մանկան վրա. այդ ուսումնասիրութիւնը կարող է բոլորովին կերպարանափոխել դաստիարակութեան սխտեմը, կարող է ծառայել իբրև նոր հիմք բնաւորութեան դաստիարակութեան համար», ասում է Ֆլէրին:

Բ.

Ի միջի այլոց և անգլիացի բժիշկ Ուելլեյը գնահատելի դիտողութիւններ ունի արած այն մասին, թէ մայրերի և դաստիարակչուհիների բնաւորութիւնը մանուկների առողջութեան վրա ինչ ազդեցութիւն է ունենում: Ուելլեյը իբրև տանու բժիշկ մուտք է ունեցել շատ թէ հարուստ և թէ աղքատ ընտանիքներում. նա այդ ընտանիքներում արած դիտողութիւնների հիման վրա՝ եկել է այն հաստատ համոզման, թէ այն մայրերի մանուկներն են մեծ մասամբ առողջ, գէթ նեարդներով առողջ, որոնք իրանց ուրախ են պահում երեխաների ներկայութեամբ: Ընդհակառակը, տխուր, լուրջ, մռայլ մայրերի երեխաներն լինում են նեարդային, դիւրագրգիռ և քմահաճ. այդ դիտողութիւնները մանաւանդ ճիշտ են քաղաքացի միջին դասակարգի վերաբերմամբ: Ամեն ընտանիքում, որտեղ մայրն ուրախ տրամադրութեան տէր էր լինում և իր ուրախ տրամադրութիւնը արտայայտում էր երեխաների ներկայութեամբ, այդ տեսակ մօր երեխաները մեծանում էին առողջ, հիւանդանում էին քիչ և անխուսափելի հիւանդութիւնները տանում էին համեմատաբար հեշտ: Ընդհակառակը, այն ընտանիքներում ուր մայրերը լինում էին բժախնդիր, խստապահանջ, լուրջ, իրանց պահում էին երեխաների առջ իբրև անմատչելի էակներ և պահանջում էին նրանցից դէպի իրանց անձը մի առանձին բացառիկ հնազանդութիւն և յարգանք, փոխանակ անբռնադատ մանկական անկեղծ

սիրոյ, ուր մօր ներկայութեամբ մանուկներին արգելած էր խնդալ, ծիծաղել և չարութիւն անել—այդ տեսակ ընտանիքների երեխաները մեծանում էին նեարդային, հիւանդոտ և դիւրագրգիռ:

Ապա Ուելլեյը իր դիտողութիւնների առարկայ դարձնելով դիշերօթիկ դպրոցները և ապաստարանները, ինչպէս իր նախորդ Գէմֆրին, նա ևս եկաւ այն եզրակացութեան, թէ այդ հիմնարկութիւններում, ուր ղեկավարներն ուրախ բնաւորութեան տէր կանայք էին, երեխաներն առողջ էին և նեարդային թուլութիւններն աւելի սակաւաթիւ: Բացի դրանից Ուելլեյն եկաւ այն հաստատ համոզման, որ այն տարածած կարծիքը՝ իբրև թէ մանուկները ծնւում են պատրաստի «Չղայնութեամբ» և որոշեալ խառնածքով, այսինքն՝ ծնւում են իբնէ լուրջ, տխուր կամ թէ ուրախ՝ չի համապատասխանում ճշմարտութեան, գէթ բաւական չափազանցած է: Ուելլեյը կարծիքով Չղայնութիւնը, խառնածքը, բնաւորութիւնը՝ այս բոլորը մշակում են պարագաների և մանկանը շրջապատող մարդոց ազդեցութեամբ: Այդ դիտողութիւնները հարկադրեցին Անգլիացի բժշկին՝ մի յորդորով դիմել կանացի սեռի բոլոր ներկայացուցիչներին, բոլոր մայրերին, դաստիարակչուհիներին: Այդ յորդորի էութիւնը կարելի է յայտնել երկու խօսքով—«եղէք ուրախ»:

Մի ռուս բժիշկ Ուելլի միտքն աւելի ընդարձակելով, դիմում է կանացի սեռի այն բոլոր անձանց, որոնք որևէ առնչութիւն ունեն երեխաների հետ, յորդորում է նրանց և ասում. «Եղէք ուրախ՝ ձեր երեխաների, քոյրերի, եղբայրների համար, ձեր խնամքին յանձնած մատաղ կեանքերի, մանուկների համար...»

Եղէք ուրախ ոչ միայն նրանց ներկայութեամբ, այլ աշխատեցէք ծիծաղել որքան կարելի է շատ, ծիծաղելով մանուկների հետ, աշխատեցէք հնարել այնպիսի կատակներ, զարճալիքներ, որոնք կարողանան խընդացնել մինչև անգամ մռայլ և տխուր երեխաներին, ստիպեն նրանց ուրախանալու: Հաւատացնում եմ ձեզ՝ ծիծաղը առողջութիւն է»:

Գ.

Ծիծաղի ազդեցութիւնը մանկան կազմաւածքի վրա գիտնականօրէն ապացուցել է Լազարանժը: Նա ծիծաղը համարում է խնդութեան և հոգու կենսուրախ տրամադրութեան շօշափելի արտայայտութիւն: Լազարանժն ամենից առաջ ուշադրութիւն է դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ ծիծաղի առողջապահական և հոգեկան նշանակութիւնը բնազդմամբ հասկանում է իւրաքանչիւր մի մայր: Երեխային ծիծ տալու ժամանակ իւրաքանչիւր մայր աշխատում է նրան ծիծաղացնել, որովհետեւ այդ ժամանակ մանուկն աւելի շառագունում, թարմանում և աշխուժանում է: Երբ մանուկն սկսում է արդէն բաւականաչափ աճել, նրա մէջ դարգանում է ծիծաղի պահանջ, որ արտայայտուում է ամեն մի յարմար դէպքում: Յուրտը, ձիւնը, երեսին ցայտած ջրի կաթիլները, բախիւնը, վայր ընկնելը, այս բոլորն ստիպում են նրան ծիծաղել: Լազարանժի կարծիքով ծիծաղը, ուրախութիւնը իբրեւ նեարդները զրգռող և կարևոր զրգիչ միջոցներ աւելի անհրաժեշտ են

մանուկների համար, քան թէ հասակաւորների. այս վերջինները ունեն նեարդները զրգռող ուրիշ զրգիչ միջոցներ, օրինակ՝ այրական հասակի զօրեղ յուզմունքը, զայրոյթը, հիացման ուժգնութիւնը, բուռն ոգևորութիւնը: Մանուկը չունի այդ բոլորը. ուստի ուրախութեան և ծիծաղի նա այնպիսի կարիք ունի, ինչպէս բոյսը լուսոյ: Ծիծաղից զուրկ մանուկը թարշամում է: Մինչդեռ առողջ ծիծաղը և նրանից անբաժան խնդութիւնը կենդանացնում է կազմաւածքը, ընդհակառակը՝ տխրութիւնը դանդաղեցնում է կենսական գործառնութիւնները և սրտի գործունէութիւնը, առաջացնում է կրծքի ճնշում, որ կոչւում է անձկութիւն, ձանձրոյթ: Թախիծը, ինչպէս և ձանձրոյթը, թուլացնում է գործարանների գործունէութիւնը: Ձանձրոյթը նոյնպիսի վնասակար ազդեցութիւն ունի անդառութեան վրա, ինչպէս և տրտմութիւնը: Ուրախութիւնն իսկոյն և եթ զօրեղ շարժման մէջ է դնում նեարդները. նեարդներն ևս այդ զօրեղ շարժման բարերար ազդեցութիւնը տարածում են կենսական բոլոր գործառնութիւնների վրա: Ձանձրոյթն, ընդհակառակն, բոլոր գործարանները զօրացնող այդ եռանդն փակում է ուղեղային վանդակների մէջ. իսկ ուղեղային զրգուման անբաւարարութիւնն առաջացնում է մտաւոր և ֆիզիքական ընդարմացում: Ուրախութիւնից, խնդութիւնից զուրկ մանկան տեսքը ներկայացնում է մի տխուր պատկեր: Նրա կերպարանքն այն աստիճան նմանում է հիւանդի տեսքի, որ համարեա միշտ աշխատում են նրա կենսական գործառ-

նութիւնների այդ խանգարումը բացատրել որևէ հիւանդութեամբ. մինչդեռ այդ հիւանդոտ վիճակը ձանձրոյթի ֆիզիքական արտայայտութիւնն է: Ենթադրելով թէ այդ տեսակ երեխան ունի սակաւարիւնութիւն և բնածին թուլութիւն, սկսում են դռն տալ երկաթին կամ քինոն. մինչդեռ նրա առողջութիւնը վերականգնելու համար հարկաւոր է գործադրել բարոյական ազդեցութիւն, որը միայն կարող է խորտակել նրա նեարդային կենտրոնների ընդամացումը:

Իսկ այդ տեսակ բարոյական ներգործութիւնն է միմիայն հոգու կենսութեամբ տրամադրութիւնը և նրա ամենագլխաւոր յայտարարը—անկեղծ, սրտաբուխ ծիծաղը:

Դ.

Թէ ինչ նշանակութիւն ունի մանկան կեանքի համար հոգու կենսութեամբ տրամադրութիւնը, այդ մասին թանգագին մտքեր է յայտում Գիւյօն իր «Դաստիարակութիւն և ժառանգականութիւն» աշխատութեան մէջ:

Համեմատելով միմեանց հետ հոգու վատ և կենսութեամբ տրամադրութիւնները, Գիւյօն ասում է. «Նրանցից առաջինը, այսինքն՝ հոգու վատ դրութիւնը՝ հակահասարակային դրութիւն է: Այդ դրութիւնը չափազանց բարդ և յամառ է. մանուկն որքան շուտ սովորի նրան յաղթել, այնքան աւելի լաւ: Չարասրտութիւնը, անհամբերութիւնը և հոգու այդ տեսակ այլ

սուր հիւանդութիւնները սկզբներում հեշտ է ընկճել. բայց յաճախ կրկնելով, նրանք հոգու շուրջը տարածում են մի առանձին մաշկ մթնոլորտ և արտայայտւում են հաղարաւոր ձեւերով. այդ վիճակից դուրս գալ, ազատւել՝ խիստ դժւար է: Այդ մթնոլորտն հոգու վատ տրամադրութիւնն է: Այն մանուկը, որին ամեն մի քայլափոխում չնչին որևէ բանի համար անտեղի արգելում, աստուծոյ է, ի վերջոյ կըծկրւում է, առանձնանում իր մէջ, անձնատուր է լինում իր անորոշ վշտին, և դրա հետեանքն էլ լինում է այն, որ նրանից դուրս է գալիս մի անբախտ, թոյլ և վհատ մարդ: Հոգու վատ տրամադրութեան մէջ թագնւած են սաղմային դրութեամբ թշուառութիւններն այն անկայուն բնաւորութիւնների, որոնցով լի է արդի հասարակութիւնը: Այդ պատճառով երեխաներին պիտի ընտելացնել ուրախութեան, նրանց պիտի սովորեցնել՝ ձեռք բերելու հոգու հաստատ և լաւ տրամադրութիւն. այդ յատուկ է այն մարդոց, որոնց սիրտը պարզ է, մաքուր է, որոնք ոչ մի բանում չեն յանդիմանում իրենց կամ ուրիշներին: Բախտաւոր մանուկն աւելի գեղեցիկ է, աւելի քաղցրաբարոյ, աւելի անկեղծ և հաճոյական. նրա անկեղծ ծիծաղն ուրախացնում, յուզում է մեզ, ինչպէս նոր ճշմարտութեան գիտը»:

Ահա այսպէս, Գիւյօյի կարծիքով դաստիարակութեան կարևոր խնդիրներից մէկն է՝ մանուկների մէջ անշէջ պահել նրանց հոգու զարթ տրամադրութիւնը:

Ե.

Վերև բոլոր յիշածներէից հետեւում է անկասկած, որ երեխաների մէջ ուրախութեան և ծիծաղի պահանջը բնական և իրաւացի է: Արդեօք հարկաւոր է այդ պահանջը փայփայել, խրախուսել, ուրիշ խօսքով՝ օժանդակել բնութեանը:— Ծիծաղի հակառակորդները պատասխանում են՝ ոչ. իսկ մենք ասում ենք՝ այո՛, այո՛, այո՛: Ծիծաղի թշնամիներն ասում են ոչ, իբրև թէ ծիծաղը՝ մանաւանդ յաճախակի, բարձրաձայն, դատարկ ծիծաղը նշան է անկրթութեան, մտաւոր սահմանափակութեան: Իսկ մենք ասում ենք այո՛, որովհետև ծիծաղի մէջ մանկավարժութեան տեսակէտից ոչինչ հակառակ չենք գտնում և լիովին համակարծիք ենք նրանց, որոնք ընդունում են ծիծաղի կարևոր նշանակութիւնը առողջութեան համար:

Ծիծաղը, ինչպէս երևաց յիշած կարծիքներից, որին համաձայն են բոլոր խելացի բժիշկները՝ պահանջում է հոգու զւարթութիւնը և նեարդային համակարգութեան կանոնաւոր գործունէութիւնը և նպաստում է կանոնաւոր մարսողութեան: Սրտանց, անկեղծ ծիծաղելն երեխայի համար այնպիսի մի բնական պահանջ է, ինչպէս ուտել և խմելը և համարեա նոյնքան կարևոր:

«Եղէք ուրախ և ծիծաղեցէք աւելի շատ, և թէ կամենում էք լինել առողջ», ասում է Ֆրանսիացի մի բժիշկ՝ Ֆելիքս Բրէմօնը, որն ուսումնասիրել է ծիծաղի ազդեցութիւնն առանձնապէս չափահասների առողջ-

ջութեան վրա: Եթէ չափահասները իրենց առողջութիւնը պահպանելու համար անհրաժեշտ կարիք ունեն ուրախութեան և ծիծաղի, որքան անհրաժեշտ է նոյնը մանուկների համար, ինչպէս յիշեցինք վերը:

Բրէմօնն ի միջի այլոց մատնանիշ է անում և ծիծաղի առողջապահական և բուժիչ ներգործութիւնը թոյլ կրծքի վրա: Ծիծաղը, ասում է Բրէմօնը, դուրս է մղում օդը, կրծքից դէպի թոքափողի վերին ծայրերը և իր ուժով ներս թափանցում նրանց մաղասաին պատերի մէջ: Մանաւանդ մանուկների համար ծիծաղն ունի առանձին կարևոր նշանակութիւն, որովհետև նրանց մէջ յաճախ են պատահում նիհար, կուրծքը ներս ընկած, խանգարած մարսողութեամբ, ախորժակ չունեցող և այլ երեխաներ: Այդ հանգամանքն ևս առաւել ստիպում է ընդունել այն կարծիքը, թէ առողջ, անկեղծ, անբռնադատ ծիծաղը և ուրախութիւնն անհամեմատ կարևոր և առողջարար են, քան թէ դանազան տեսակ «մննդարար» կոչւած նիւթերը ուժերը կազդուրող պեպտոնները և դեղերը:

Նորագոյն գիտութիւնը հաստատել է այն փաստը, թէ մանուկն աշխարհ է գալիս բնաւորութեան յայտնի, որոշ, անհատական առանձնայատկութիւններով: Ծնողներից և դաստիարակներից է միայն կախած այդ անհատական առանձնայատկութիւններին ուղիղ ընթացք տալ:

Կարելի է համարձակ ասել, որ բոլոր երեխաներն իրանց առաջին հասակում ծիծաղելու ցանկու-

թիւն ունեն (բացառութիւն են կազմում միայն հիւանդ երեխաները): Մանուկը ծիծաղելու համարեա այնպիսի մի պահանջ է զգում, ինչպէս շնչելու, ծիծռւտելու և այլն: Բայց նա իր անօգնական դրութեան մէջ կարիք ունի մօր կամ դայեակի խնամակալութեան: Եւ մայրերը, ինչպէս յիշել ենք, մանուկներին ծիծաղեցնելու և զարճացնելու համար հնարում են զանազան միջոցներ: Առաջին միջոցը—իրեն՝ մօր ուրախ տրամադրութիւնն է: Մօր տրամադրութիւնը, ինչպէս մի ժառանգական հեղուկ հաղորդւում է մանկան, և մօր ուրախ ու զարթ տրամադրութիւնը խնդացնում և զարճացնում է ամենամոռայլ մանկանն անգամ:

Դժբախտաբար կան ծնողներ, որոնց խիստ երկիւղ է ազդում մանկան ուրախութիւնը: Նրանք կարծում են թէ երեխաների ծիծաղը հարկաւոր է զսպել և նրանք առանց որևէ խղճահարութեան ստիպում են մանուկներին վերջ տալ չափազանց աղմկալից ծիծաղին, չափազանց կենդանութիւն, իրարանցում առաջացնող ուրախ խաղին, և այդ մեծ սխալ է նրանց կողմից: Կանտը, որ համարւում է ամենամոռայլ փրկիստփաներից մէկը, ասել է հետեւեալ նշանաւոր խօսքերը. «Ուրախութիւնը չի կարող լինել չափազանց, որովհետև նա առաջանում է բարութիւնից. ընդհակառակը, տրտմութիւնը կարող է լինել չափազանց, որովհետև առաջանում է չարութիւնից»: Այդ խօսքերը թող անմոռաց պահեն նրանք, որոնք կամենում են մանկան ուրախութիւնը որոշ նեղ շրջանակի մէջ սեղմել ու կաշկանդել: Այդ տեսակ մեծացած երեխաները նոյնիսկ ման-

կական և պատանեկան հասակից կեանքի վրա նայում են մոռյլ, յուսահատ և յոռետես. նրանք չունեն հին «հելլէնների» կենսուրախ, զարթ և յուսալից հայեացքը թէ դէպի կեանքն առհասարակ և թէ դէպի իրենց անձն, իրենց ապագան:

Այդ կողմից զարմանալի է անգլիացի մանուկը: Նա ուրախ, զարթ և կայտառ է. նրա կերպարանքի վրա ճառագայթում է իր սեփական գոյութեան բախտաւորութեան զգացումը. նրա մէջ եռում են ուժերն ու յոյսերն իր ապագայ կեանքի անխուսափելի բախտաւորութեան:

Անգլիացոց մասին առհասարակ այն կարծիքն է տիրում, իբրև թէ նրանք մի տխուր, ծեքծեքող ժողովուրդ են: Շատ է խօսւում անգլիացու մաղձոտութեան մասին: Բայց նայեցէք, թէ անգլիացիք ճրքան աշխատանք են գործ դնում, որպէսզի իրենց երեխաներին մեծացնեն կենսուրախ, նրանց մէջ վառ պահեն զարթութիւն և ուրախութիւն: Նրանք հնարում են ամեն տեսակ զարճութիւններ, խաղեր, երեխաների ձեռքը տալիս են ուրախ բովանդակութեամբ գրքեր, պատկերներ, և այն աստիճանի ծիծաղաշարժ, որ ումանց «լուրջ» մանկավարժների հայեացքով թւում են մինչև անգամ անմիտ. մէկ խօսքով նրանք ամեն տեսակ միջոցներով աշխատում են մանուկների մէջ վառ պահել սէր դէպի ծիծաղը, լիովին վստահ լինելով, որ այդ բոլորն ամենեւին արգելք չի լինի նրանց զարգացմանը, չի խանգարի, որ ապագայում նրանք գործունեայ և լուրջ մարդիկ լինեն: Իհարկէ, ինչպէս ամեն

տեղ, նոյնպէս անգլիացիները մէջ ևս լինում են մանկավարժներ, որոնք աշխատում են մանուկներին ներշնչել լրջութիւն, բայց այդ բացառութիւններն անհրաժեշտ են դառնում այն խելացի դաստիարակների և ծնողների ահագին մեծամասնութեան մէջ, որոնք ճանաչում և ընդունում են մանկական առողջ ծիծաղի խիստ մեծ նշանակութիւնը:

2.

Բազմաթիւ դիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ տխրութեան և հիասթափութեան հետեանքը լինում է առանձնութիւն, իսկ առանձնութիւնը, քաշածութիւնը ծնեցնում է այն գաղտնի ախտերը, որոնք խորտակում են և կազմալուծում, և ուղեղը, և կամքը. ապա այդ ախտերը մոռացնել տալու համար նոր սկսում են գործադրել զանազան ֆիզիքական խաղեր, մանկավարժական - բժշկական զրուցատրութիւններ, ֆիզիքական, մտաւոր աշխատանքներ և այլն: Մինչդեռ մեծ մասամբ այդ վտանգաւոր ախտերի առաջն կարելի էր առնել, եթէ վաղօրօք առողջ ծիծաղի միջոցով մանուկների մէջ զարգացրած և խրախուսած լինէին զարթ և կենսութեան տրամադրութիւն:

Այդպէս, ամեն կերպ պէտք է նպաստել, զօրացնել, խրախուսել մանուկների մէջ ուրախ, զարթ տրամադրութիւնը, թոյլ պէտք է տալ, որ նրանք շատ յաճախ սրտանց և անկեղծ ծիծաղեն. ահա այդ է խելացի առողջապահական գլխաւոր միջոցներից մէկը: Բայց

դժախտաբար այդ կարծիքին հակառակ կան դեռ շատ մանկավարժներ, որոնց աչքում ծիծաղկոտ մանուկն արժանի է յանդիմանութեան:

Թէ ինչ աստիճանի է հասնում այդ սխալ հայեացքը երեխաների «լրջութեան» մասին, երևում է այն փաստից, որ մի բանի մանկավարժներ աշխատում են մանկան առօրեայ կեանքի գործածութիւնից դուրս վանել այն ուրախ գաւազտական պատկերները, ուր կենդանիները նկարած են ծիծաղաշարժ կերպարանքներով: Այդ տեսակ մանկավարժներից մէկը, օրինակ, հակառակ էր մանուկների ձեռքը տալ այն պատկերները, որոնց վրա նկարած էին հովանոցը զլուխներին բռնած դաշտում զբօսող նապաստակներ. նրա կարծիքով իբրև թէ այդ տեսակ նկարները ծուրը հասկացողութիւն են տալիս երեխաներին կենդանիների կեանքի մասին, իբրև թէ նրանք կարող են համոզմունք կազմել, թէ նապաստակները շրջում են հովանոցներով: Եթէ այդ կարծիքով առաջնորդենք, գործածութիւնից պէտք է դուրս վանենք և շատ հէքիաթներ, օրինակ՝ «Պօշիկ հագած կատուն», որովհետեւ այդ տեսակ հէքիաթը կարող է երեխաների մէջ հաստատել այն կարծիքը, թէ կատունները զբօսում են կօշիկներով:

Այդ տեսակ մանկավարժները պաշտպան հանդիսանալով «սկզբնական դաստիարակութեան լրջութեան» աշխատում են ի բնէ ուրախ, անհոգ և անտարբեր դարձնել լուրջ պատանիներ, որոնք վերջնականապէս կենսական տարբերութիւններ ունենան ծիծաղի և ծիծաղի միջոցով:

1004
1569

և դժգոհ երեխաներ: Հիմա հարցնենք այդ մանկավարժ-ներին՝ ո՞րն է արդեօք աւելի հաճելի և լաւ, ձեր դաս-տիարակած երեխան լինի ուրախ, և առողջ թէ՞ լինի նիհար և հիւանդոտ, բայց լուրջ:

է.

Մանուկների մէջ, նոյն իսկ արւեստական կերպով, զարթոնքիւն, ուրախութիւն և ծիծաղ առաջացնելու և պահպանելու սակաւաթիւ միջոցներից ամենապիտաւորը զարճութիւններն են.

Բայց դժբախտաբար վերջին ժամանակները աւելի հոգս են տանում, որ զարճութիւնները մանուկներին օգտակար լինեն մտաւոր կողմից, ընդարձակեն նրանց գիտութեան հորիզոնը, զարգացնեն նրանց գեղարւեստական ճաշակը և այլն, քան թէ իսկապէս նրանց զարճացնեն և ուրախացնեն: Եւ բացի դրանից, շատ սակաւաթիւ են այնպիսի մանկական խաղեր, որոնք մտաւոր զարգացման հետ կարողանային մանուկներին անկեղծ ծիծաղացնել և ուրախացնել: Մինչդեռ երեխային անկեղծ ծիծաղեցնելու և զարճացնելու համար շատ բան չի պահանջում: Նայեցէք բոլորովին առողջ երեխաների վրա, երբ նրանք, օրինակ՝ խաղում են տապանուկ կամ գնդակ. ինչպիսի ուրախութիւն է փայլում նրանց երեսներին երբ դրանցից որևէ մէկը ծիծաղի առիթ է տալիս, ինչպէս սրտանց կշկշում են: Այդ ժամանակ հարկաւոր չի, որ մարդ բժիշկ կամ հոգեբան լինի ապացուցանե-

լու՝ թէ մանուկների համար ծիծաղն առողջարար է:

Երեխաներին ծիծաղեցնող և զարճացնող նիւթերի շարքում կարող է առաջնակարգ դեր կատարել և ընթերցանութիւնը: Ասում ենք կարող է, որովհետեւ մինչև այժմ մանկան գրականութիւնը դեռ շատ աղքատ է զաւելտական գրածքներով, *) իսկ եղածներն էլ արհամարհանքի են մատնւած մանկական գրականութեան մէջ կեղծ լրջութիւն քարոզողների կողմից: Նոր կարգաւ սկսող երեխայի ձեռքն աշխատում են այնպիսի գրքեր տալ, որոնք հաղորդէին նրան որևէ գիտելիք բնական պատմութեան, բնութեան երևոյթների, շրջապատող կեանքի մասին և այլն: Այն գրքերը, որոնք չեն բովանդակում իրենց մէջ մանկան մտաւոր հորիզոնն ընդարձակող այդ տեսակ տեղեկութիւններ, դուրս են ձգում մանկական ընթերցանութեան համար օգտակար համարւած գրքերի ցուցակից:

Մանկական գիրքը, ասում են «լրջութեան» երկլրդապագունները, պէտք է բարձրացնի մանկան բարոյական զգացումները, առաջացնի սէր դէպի գեղեցիկը, ազնիւը, վսեմը. այդ գիրքը նրա մէջ պէտք է կազմակերպի բնաւորութիւն և համոզմունք. նրա մէջ մատաղ ընթերցողը պէտք է գտնի դիտողութիւններ մարդկանց կեանքի մասին, բնութեան մասին. այդ գրքով նա պէտք է ծանօթանայ ժողովուրդների անցեալ և ներկայ կեանքի հետ և այլն և այլն: Այդ բո-

*) Այդ կողմից առաւել աղքատ է հայոց մանկական գրականութիւնը: Ծ. Թ.

լորն անպայման ճիշտ են. բայց այդ տեսակ գրքերի հետ զուգընթաց մենք կը ցանկայինք տեսնել իւրաքանչիւր մանուկ ընթերցողի ձեռքին և ուրախ բնաւորութեան գրքեր, որոնք հետամուտ չեն այդ տեսակ բարձր գաղափարների, այլ միայն նպատակ ունեն վառ պահել մանուկների մէջ զւարթ տրամադրութիւն և ծիծաղի ու խնդութեան նիւթ մատակարարեն նրանց:

Զընայելով դրան, շատ մանկավարժներ ու մանկական գրականութեան շատ ինքնակոչ քննադատներ մանկական գաւեշտական մանրավէպերի և չափազանցած գրւածքների դէմ վայնասուն բարձրացնելով, քիչ է մնում պահանջեն՝ ոչնչացնել այդ գրւածքները, իբրև ֆասաւար և կորստաբեր գրքեր:

Մեր խորին համոզմունքով այդ տեսակ մանկավարժները մեծ մեղք են վերցնում իրենց հոգու վրա՝ կամենալով մանուկների մէջ խեղդել ծիծաղի պահանջը. նոյնպէս մեծ մեղք են գործում այն քննադատները և գրախօսները, որոնք եռանդով աշխատում են սպանել և ոչնչացնել մանուկների համար գրւած այն ծաղրաշարք և գաւեշտական գրւածքները, որոնց նպատակն է միմիայն ևեթ զւարճացնել, խնդացնել և ծիծաղացնել երեխաներին:

«Ուրախութիւնը և զւարճութիւնները նոյնքան անհրաժեշտ են մատաղ սերնդին, որքան կերակուրը և ըմպելիքը. դրանցով է պահպանւում նրանց առողջութիւնը», ասում է Լիւտերը: Եւ հաղիւ թէ գտնւի որևէ խելացի բժիշկ կամ փորձառու դաստիարակ, որ համաձայն չը լինի այդ խօսքերին:

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՍԱԻԱՆԴՈՒՄԸ

Թարգ. Միս. Ասիլեան

50951
1001

Կանոնաւոր դաստիարակութեան ամենակարեւոր հիմունքներից մէկը բարոյականութիւնն է: Ահա այդ պատճառով բարոյականութեան ուսուցումը պէտք է մտնի թէ տղայոց և թէ օրիորդաց դպրոցների ծրագիրների մէջ: Վերջինների համար ևս առաւել կարեւոր է: Կինն է մանկան առաջին դաստիարակը. նա է ուղղութիւն տալիս մանկան մէջ նոր արթնացող զգացումներին և հասկացողութիւններին. նա է ազդում մանկան հոգու վրա, տպաւորում նրա սրտում այն բոլոր մտաւոր և բարոյական սկզբունքները, որոնց կարեւոր ազդեցութիւնը կ'երևում է մանկան յետագայ ամբողջ կեանքի մէջ. յաճախ անհատի գործունէութեան եղանակի և վիճակի բացատրութիւնը պէտք է փնտռել նրա սկզբնական սովորութիւնների և մայրական ազդեցութիւնների մէջ: Մանկութեան առաջին տարիներում արդէն ուրւագծւում և ամրապնդւում են անհատական յատկութիւնները:

Եթէ այդ այդպէս է (իսկ այդ փխտել անկարելի է), ուրեմն ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ որքան կարեւոր է, որ կինը դպրոցում ուսանի բարոյականութեան բոլոր հիմնական սկզբունքները:

Մանուկը դպրոց մտնելով արդէն օժտւած է որոշեալ ուղղութեան ընդունակութիւններով: Նա այլևս

մի վայրի անասուն չէ, այլ աւելի կատարեալ արարած, որի մէջ մաքառում են բնական անձնասիրութիւնը և նորածիլ կրքերը այն դրդիչներին հետ, որոնք մարդու արժանիքն են կազմում: Վերջիններս կարելի է անւանել բարոյական դրդիչներ, որոնք կազմած են դեռ ևս աղօտ գաղափարներից, անգիտակցական ձգտումներից. նրանք իրանց մէջ բովանդակում են զգացումների և բանականութեան նշաններ: Որքան և դրանք լինեն թոյլ, բայց և այնպէս դրանց մէջ թաքնւած է բարոյականութեան և առաքինութեան սաղմը: Ժխտել այդ դրդիչների գոյութիւնը կը նշանակի չընդունել թէ հէքիաթներ լսելու ժամանակ մանուկներն ընդունակ են հրճել սխրագործութիւններով, ատել ստորութիւնները. նոյնպէս չի կարելի չը նկատել, որ դպրոցական մանուկները կազմում են մի փոքրիկ հասարակութիւն, որ կառավարւում է իր սեփական, բայց ճշմարիտ օրէնքներով. մանուկներն այդ օրէնքները հասկանում և պահպանում են շատ խիստ և ճիշտ: Այդ սկզբնական և սաղմային գիտակցութեան հետ մանուկն ունի և մի ուրիշ ընդունակութիւն, որով նա առաւել տարբերւում է կենդանուց, դա կամքն է: Կարիք չը կայ ապացուցանելու, որ մանուկն ընդունակ է սաստիկ կամեցողութեան: Յաճախ կարծում են թէ դաստիարակութեան նպատակն է արմատախիլ անել այդ բուռն համբի ազատութիւնը: Պէտք է զգուշանալ մանկան մէջ ոչնչացնելու այդ ընդունակութիւնը, այլայէս նրա մէջ կոչնչացնենք բարոյականութեան աղբիւրը:

Մանուկների կամքը պիտի դաստիարակել. դա մի

ուժ է, որին ուղղութիւն պիտի տանք, պէտք է ընտելացնենք կարգ ու կանոնի: Եւ այդ բոլորը պիտի անենք, տալով մանկանն էլ ազատութիւն, ի հարկէ ոչ այն ազատութիւնը, ինչպէս հասկանում է ամբոխը, այսինքն անելու այն ամենը, ինչ որ նրա խելքը փչում է:

Իրանց կրքերին գերի մարդիկ ազատ չեն, բառիս վսեմ նշանակութեամբ: Առաջին անգամ, հէնց որ մանուկը կարողանում է զսպել իր վատ ցանկութիւնները, վատ մտածմունքները, հրաժարւում է կատարել վատ խորհուրդը՝ նա արդէն սկսում է լինել ազատ. որովհետեւ այդ դէպքերում նա իրեն ազատեց օտար աղդեցութիւնների լծից և իր նորաբողոքով եսի հետ միասին կանգնեց դէմ առ դէմ արտաքին աղդեցութիւնների: Եթէ վաղն այդ մանուկը նոյն կերպ կընւածի իր քմահաճութիւնը, կը յաղթահարի իր սնափառութեանը, իր ուշադրութիւնը կը կենդրոնացնի ձանձրալի համարւած առարկայի վրա՝ կը սովորի դասը, փոխանակ խաղալու—այդ մանուկը կեանքի մէջ առաջ կընթանայ ուղիղ ճանապարհով:

Դաստիարակի նպատակը պիտի լինի մանուկների մէջ դարգացնել բարի սովորութիւններ, սովորեցնել նրանց լինել ազատ: Բայց ի՞նչպէս հասնել այդ նպատակին: Նախ դաստիարակողն ինքն լիովին պիտի հասկանայ իր պաշտօնի կարևորութիւնը: Նա պիտի կարողանայ ազդել մանկան ոչ միայն մտքի, այլև սրտի վրա: Դաստիարակի վրա դրւած է նւիրական պարտականութիւն. նա եթէ կամենում է ազդել իր սաների վրա, պիտի յուզի նրանց սիրտը. նրա խրատ-

ները պիտի լինեն ծանրակշիռ, հեղինակաւոր, ջերմ, որպէսզի ուղղակի ազդեն մանուկների սրտերի վրա: Իր պաշտօնին անձնէր ուսուցչի վարեցողութիւնը մանուկների հետ չի լինի իշխանական, սառը և խիստ: Ոմանք այդ տեսակ վարեցողութիւնը համարում են ուսուցչի բարձր դիրքի արտաքին նշան: Իսկական մանկավարժը իր հեղինակութեան և ազդեցութեան բարձրութիւնը հաստատում է փոխադարձ մտերմութեան վրա:

Ես չըզդիտեմ թէ ինչ են շահում մեծամտութեամբ և խստասրտութեամբ իրենց հեղինակութիւնը բարձր պահող ուսուցիչները. միայն ինձ համար պարզ է, թէ նրանք ինչ են կորցնում: Փորձով յայտնի է, որ խիստ ուսուցիչները մեծ ազդեցութիւն չեն ունենում մանուկների վրա, այլ վայելում են միայն կեղծ յարգանք: Երեւի իւրաքանչիւրը կը յիշի, իր աշակերտութիւնից թէ ազդեցութիւն են ունեցել իրենց ուսուցիչներից ոչ թէ նրանք, որոնցից վախեցել են, այլ նրանք, որոնց սիրել են:

Բարոյականութեան դասը չը պէտք է աւանդել իբրև քրմական պատգամ: Վերացական կանոններին, բարոյական սկզբունքներին ձեր երեւակայութեամբ տւէք կենդանութիւն, ջերմացրէք նրանց սրտաբուխ զգացմունքով: այդ տեսակ դասը կը լինի ոչ միայն հասկանալի, այլ և զգացւած: Հարկաւոր է այնպէս աւանդել, որ աշակերտը ոչ միայն գիտենայ, թէ ինչ է բարոյականութիւնը, այլ և գործադրի, վարւի նրա պատւէրի համաձայն:

Ա.

Պարզելով թէ ինչով նպատակին պէտք է ձգտել, ֆուտ է խօսել այն միջոցների մասին, որով կարելի է գլուխ բերել այդ նպատակը. խնդրի դժւարութիւնն էլ հէնց այդտեղ է: Այդ բոլորը հեշտ է խօսքով ասել, բայց ի՞նչպէս գործադրել: Բոլոր ուսուցիչներն միատեսակ չեն, և բոլոր մանուկներն էլ միևնոյն չափով չափած ու ձևած չեն: Իրականութեան մէջ մեզանից իւրաքանչիւրը տարբերում է միւսներից իր բնաւորութիւամբ, իր վարեցողութեան առանձնայատկութիւններով: Մանուկների հետ իւրաքանչիւրն ունի իր վարեցողութեան եղանակը, համաձայն իր սովորութիւնների և բնաւորութեան: Միւս դժւարութիւնն էլ մանուկների բնաւորութեան տարբերութիւնն է: Բոլոր ժամանակների մանկավարժներն ևս առաջարկում են իւրաքանչիւր աշակերտի համար սահմանել, ինչպէս ասում են յատուկ բարոյական դիպոստիկա: Այդ առաջարկութիւնը գլուխ բերել, ի հարկէ, դժւար է: Բայց դրանից դեռ չի հետևում, թէ հնարաւորութիւն չըկայ ծանօթանալու աշակերտների թերութիւնների, նրանց ընտանեկան բարոյական վիճակի, պարտադանցութիւնների հետ, որոնք բացատրում են մանաւանդ աշակերտի բնութիւնով և բնութեան զաղտնի շարժառիթներով: Մանուկը մի փակ գիրք չի, որը անկարելի լինի հասկանալ և ճանաչել: Մանկան աշխուժ և քնքուշ հասակը ստիպում է նրան անդադար ամեն մի բոլոր երեւան հանել իր զաղտնի հակումները:

Մանուկն իր վարմունքը չի կշռադատում, նա հետեւում է իր սրտի առաջին բերմունքին. նրա հայեացքը, շարժողութիւնները, աչքերը, դասարանում նիստ ու կացը, ընկերների հետ վարմունքը—այդ բոլորը պարզում են մեր առաջ աշակերտի բարոյական պատկերը: Ընդունակ մանկավարժը հնարաւորութիւն ունի աւելի խորը թափանցել աշակերտի հոգու ներքին կողմը: Մանկան բնաւորութիւնը մանաւանդ արտացոլում է հանգստեան ժամերին. ուսուցիչը կարող է օգտւել այդ ժամերից ուսումնասիրելու աշակերտի բնաւորութիւնը: Անհրաժեշտ է մոռացութեան չընտալ և մի գըլխաւոր հանգամանք, այն է՝ որքան էլ մանուկները տարբերւեն միմեանցից բնաւորութեամբ, որքան էլ զանազան լինեն նրանց բնազդները, բայց և այնպէս բոլորն էլ ունեն մի ընդհանուր առանձնայատկութիւն—նրանք հակամիտ են դէպի բարին: Բացառութիւն են կազմում իրենէ յանցագործ-հիւանդ մանուկները, որոնց տեղը, ի հարկէ, հասարակաց դպրոցը չէ. այդպիսիներին հարկաւոր է դաստիարակել առանձին ուղղիչ հիմնարկութիւններում: Մանուկների ներքին կողմում թաքնւած կան ազնւութեան, անկեղծութեան, ճշմարտասիրութեան սաղմերը. միայն հարկաւոր է հմտութեամբ զարգացնել այդ ուժերը, կեանքի հրաւիրել նրանց: Ահա այդ է իսկապէս դաստիարակութեան նպատակը, մանաւանդ բարոյական դաստիարակութեան:

Բ.

Բարոյականութեան ուսուցման մասին այստեղ կըլիշատակենք միայն ընդհանուր ցուցմունքներ, որովհետեւ մեր կարծիքով բարոյականութեան ուսուցման ամենալաւ ձևն այն է, որ մշակում է իւրաքանչիւր ուսուցիչ ինքն: Առանց մեր ասելու, ըստ ինքեան հասկանալի է, որ եօթը—ինը տարեկան մանուկների համար բարոյականութեան տեսական դասընթացք չի կարող լինել. այդ տեսակ դասընթացքը նրանց ուժերից չափազանց վեր է:

Այդ հասակի մանուկների մէջ պէտք է զարգացնել բարի սովորութիւններ և հակումներ. նրանց պիտի առաջնորդել դէպի ազնիւ խոհեր և գործեր. նրանց վրայից միշտ անպակաս պիտի լինի ուսուցչի մշտական և հեղ ազդեցութիւնը. և այդ ազդեցութիւնը անհկատելի պիտի թափանցի նրանց ներքին աշխարհը, համակի նրանց ամբողջ էութիւնը: Այդ նպատակին հասնելու համար առօրեայ կեանքի դէպքերը կարող են ծառայել իբրև նիւթ բարոյականութեան դասաւանդման. միայն հարկաւոր է այդ մասին հոգ տանել և յարմար առիթից օգտւել: Ուսուցիչն բոլորովին տողորւած պիտի լինի այն համոզմունքով, թէ ինքն մանուկներին ուսուցանում է բարոյականութիւն ոչ միայն այն ժամանակ, երբ նրանց աւանդում է այդ առարկան, այլ և երբ սովորեցնում է քերականութիւն, թւաբանութիւն, երբ զրոյց է անում մանուկների հետ, երբ պատժում կամ գովում է նրանց. մէկ խօս-

քով՝ երեխաների հետ ունեցած իր բոլոր յարաբերութիւնների ժամանակ: Ուսուցիչը ամենևին չը պէտք է մոռանայ, որ իրանից ոչ այնքան պահանջուած է մանուկներին դարձնել գերազանց մարդիկ, որքան պահանջուած է պատրաստել ազնիւ, իրենք իրենց դեկավարող և կեանքի վրա լրջութեամբ նայող մարդիկ: Այդ բնական, պարզ ուսուցումը աւելի աջողութեամբ կարող են գլուխ բերել ուսուցչուհիները, քան թէ ուսուցիչները: Արդէն վաղուց նկատուած է, որ մանկան ամենալաւ դաստիարակը մայրն է, որովհետեւ նա գիտի խօսել մանկան սրտի հետ, գիտի հմտութեամբ այդ սիրտը հնազանդեցնել իրեն և իշխել այնտեղ: Մօր այդ բնածին ճարտարութիւնը չունի հայրը: Հայրը պահանջուած է հնազանդութիւն, նա խօսում է մանկան հետ բարձրից և խիստ, ճնշում է նրան իր անձի զօրութեամբ. երբ հայրը բացակայում է, երեխաներն զգում են իրենց աւելի ազատ: Մայրը կամենում է սիրողութեամբ և ինքն. նա սիրալիր է, հաճոյակատար. մինչև անգամ երբ մայրը բացակայում է, մանուկը դտնւում է նրա հմայիչ ու հեզահամբոյր ազդեցութեան տակ: Կինը կարծես բնութիւնից կարգւած է մանուկների դաստիարակ լինելու, իր քնքշութեամբ ու սիրով ազդելու, իշխելու նրանց հոգու և սրտի վրա:

Գ.

Սօսենք այժմ, թէ ինչպէս պէտք է լինի բարոյականութեան ուսուցման ծրագիրը բարոյականութիւն,

բառի բուն իմաստով: Այդ ծրագիրը լայնածաւալ է և մեծ ազատութիւն է տալիս ուսուցչին: Պատմութեան, գրականութեան, բանաստեղծութեան մէջ ամփոփուած կան բազմաթիւ նիւթեր, որոնք կարող են դաստիարակիչ ազդեցութիւն ունենալ աշակերտների բարոյական զգացմունքների վրա: Բայց չը պէտք է կարծել, թէ այդ եղանակով մանուկների մէջ անպատճառ պէտք է բորբոքել հիացմունք և զարմանք, ուրիշ խօսքով՝ մանուկներին պէտք է զմայլեցնել հերոսութեան և առաքինութեան սխրագործութիւններով, Միայն այդպէս կարող է վարւել նա, ով ամենևին չի հասկանում մարդու բնոյթն առհասարակ և մանկանն առանձնապէս:

Ամենից առաջ հոգ պէտք է տանել որ դպրոցական ուսուցումը չը նմանւի մշտական բարոյախօսութեան: Այդպիսի քարոզչական խրատական ուղղութիւնը կազմում է գլխաւոր թերութիւնն այն բազմաթիւ զբոքների, որոնք զբւում են մանուկների համար: Այդ զբոքների մէջ միշտ խօսւում է բարոյական գործերի մասին: Այդ զբոքերում նկարագրւած բոլոր անձնաւորութիւնները մի-մի անմեղ հրեշտակներ են. կարծես նրանք բոլորն էլ օժտուած են ամեն տեսակ առաքինութիւններով, նրանց անձանօթ են ժարդկային կրքերը: Այդ բոլորը աւելի քիչ է ազդում մանուկների հոգու վրա, քան թէ կարծում են շատերը: Այդ բոլոր առաքինի վարմունքները, գործերը և սխրագործութիւնները ձանձրացնում են, իվերջոյ բթացնում են մանուկների բարոյական զգացումները:

Մանուկները լսելով դաւաճանութեան մասին մի պատմութիւն, կոգնորեն հայրենիքի վսեմ սիրով ոչ պակաս, եթէ ոչ աւելի՝ քան թէ շարունակ լսեն ու կարգան հայրենիքի համար կատարած քաջագործութիւնները ու անձնւորութիւնների նկարագրութիւնները։ Առաջին դէպքում դայրոյթը կառաջացնի նրանց մէջ պարտքի զգացում։ Բայց իհարկէ պատմութիւնը բարոյախօսութիւն չէ, նա հաւասար կերպով լոյս է սրբուում թէ մեծ առաքինութիւնների ու թէ մեծ չարագործութիւնների վրա։

Այդպէս պէտք է հասկանալ բարոյականութեան ուսուցման ամենասկզբնական դասընթացը։ Միայն հարկաւոր է հետզհետէ և անդադար գործնական օրինակներով նախապատրաստել մանկան հոգին և կամքը աւելի վերացական ուսուցման։

Միջին դասընթացի ժամանակ դասատուութեան մեթօդը նկատելի չափով պէտք է ձեւափոխւի, բարոյականութեան ուսուցումը արդէն իր բարձրագոյն աստիճանին է սկսում մօտենալ։ Բայց աչքի առաջ պիտի ունենալ, որ մանկան միտքը դեռ ևս բաւականաչափ զարգացած չէ, որ կարողանայ ըմբռնել վերացական կանոնի կապը մասնաւոր փաստերի հետ և այդ տեղից դուրս բերած եզրակացութիւնները գործադրի իր առօրեայ վարեցողութեան մէջ։ Շատ անգամ աշակերտին հաղորդելով ընդհանուր և սովորական բարոյախօսութեան մի օրէնք, յետոյ մնում են զարմացած, թէ ինչու աշակերտի գլխում հետք անգամ չի մնացել այդ աւանդած դասից։ Պատճառը պարզ է. վերացական

օրէնքն առանց օրինակի աշակերտի համար եղել է մի անբովանդակ, դատարկ ձայն։ Այդ պատճառով առաջին հասակի մանուկներին բարոյականութիւն ուսուցանելու ժամանակ ամեն կերպ պէտք է խուսափել տեսական բացատրութիւններից և դատողական եզրակացութիւններից։ Առանձին երեւոյթները քննել և նըրանցից հանել ընդհանուր օրէնք, որ բացատրի մասնաւոր փաստերը, այդ մի դժւար աշխատանք է, իսկ ինը տասը տարեկան երեխայի համար աւելի դժւար և նրա ուժերից բոլորովին վեր է։ Բայց և այնպէս չըկայ որ և է ուսում, որ չունենայ որոշ չափով իր ընդհանուր և տեսական մասը։

Դ

Ուսուցանել նշանակում է ստիպել հասկանալ, իսկ հասկանալ՝ նշանակում է երեւոյթներից հանել օրէնքներ, այսինքն՝ պատասխանել ինչպէս և ինչու հարցումներին։ Այդ պատճառով միջին դասընթացի ուսուցման ժամանակ ուսուցիչը դասերի մէջ որոշակաւ կարգ և կապ պիտի պահպանի, որպէսզի տարւայ վերջն արդէն անցած լինի ընդհանուր և ամենապարզ ձևով անձնական և հասարակական բարոյականութեան դասընթացը։ Միայն այստեղ ևս բարոյականութեան դասընթացը պիտի լինի ոչ տեսական, այլ գործնական և բովանդակութիւնը պիտի լինի ոչ թէ պարտքն առհասարակ, այլ պարտաւորութիւնները։ Մինչև այժմ աշակերտներն արդէն ծանօթացած են լինում գործնական

բակացութեան հաստատութեան համար կարող էր օրինակ բերել ժողովրդական առածներից, որոնց մէջ ձեր բացատրութեան ճշմարտութիւնն արտայայտւած կը լինի պարզ և հակիրճ. և այդ աւելի զօրեղ կազդի ձեր սաների վրա, քան թէ երկայն ու բարակ դատողութիւնները:

Եթէ ինձ յանձնւած լինէր միջին դասընթացքի բարոյականութեան ուսուցչի պաշտօն, ես իւրաքանչիւր շաբաթւայ համար կը վերցնէի որոշեալ կարգով ու կապով մի ընդհանուր բարոյական սկզբունք, օրէնք, առած. կընտրէի դրա համար ընթերցանութեան նիւթ, կը պատրաստէի հարցումներ. և ամբողջ ուսուցումն այն. պէս կը տանէի, որ նա կը լինէր մի կենդանի բացատրութիւն իմ առաջադրած սկզբունքի: Այդ ձևով ես կանցնէի տարւայ ընթացքում որոշեալ շրջան անհատական և հասարակական բարոյականութեան:

Քերականութեան ուսուցման համար դուք աշակերտներին հաղորդում էք ընդհանուր կանոններ. այդ կանոնները հանում էք օրինակներից և յետոյ առաջարկում համապատասխան խնդիրներ: Նոյն իսկ այդ ձևով էլ պէտք է աւանդել միջին դասընթացքի բարոյականութեան դասը: Այդ դասն էլ իր տեսակի մի քերականութիւն է, միայն բարոյական գիտակցութեան և կամքի:

Վերին դասընթացքը պէտք է լինի իսկական բարոյագիտութեան ուսուցում: Եւ մեր կարծիքով այդ տեղ ուսուցչի գործն աւելի հեշտանում է: Այդ կարծիքը թերևս շատերին զարմանալի թւայ: Այդ դասընթացքն աւանդելու համար դուք կարիք չունէք նիւթը պատ-

րաստել, մշակել. նա արդէն պատրաստի գտնւում է ձեր բարոյական գիտակցութեան մէջ, լուսաբանւած ձեր կարդացած գրքերով, ձեր ստացած կրթութեամբ. իսկ մեթօդը կը լինի ձեր մտքերի բնական և տրամաբանական կապը: Ազատութիւն, պարտք, պատասխանատւութիւն, պարաւորութիւններ դէպի իր անձն ու մերձակորդ, մարդկայնութիւնը, հայրենիքը, ընտանիքը,—ահա հիմնական մտքեր, որ դուք կարող էք արծարծել, ընդարձակել և լուսաբանել:

Ե.

Բարոյական սկզբունքների տեսական ուսուցումը մասնաւանդ աւելի կարևոր է օրիորդաց դպրոցներում: Աղջկայ մէջ զգացումն աւելի զարգացած է, քան թէ տղայոց մէջ: Նրանց մէջ (աղջկանց) բանականութիւնը աւելի մեծ դեր է կատարում, քան թէ դատողութիւնը: Ահա այդ պատճառով աղջիկներն աւելի ընդունակ են մասնաւոր փաստերն ըմբռնելու, նրանցով հետաքրքրելու. նրանք դիւրագգաց են, տպաւորւող, շուտով վրդովւող, գթաշարժող: Հմուտ դաստիարակչուհին առաջին տարիներում կարող է օգտւել աշակերտութիւնների այդ յատկութիւններով բարոյականութեան դասատւութեան ժամանակ: Վերին դասարանում հարկ կը լինի աւելի լրացնել, քան թէ զարգացնել նրանց մէջ թաքնւած այդ ընդունակութիւնները: Զգայնութիւնը և երեակայնութիւնը թանգագին պարգևներ են, բայց եթէ միայն նրանք գտնւում են հոգեկան բարձր

1001

ուժերի ղեկավարութեան ներքոյ: Պատկալը նրանց ան-
ւանում է մոլորութեան և ստութեան պատճառներ: Շատ
կարևոր է որ այդ խառնակ ուժերը ընտելացնենք
կարգ ու կանոնի, որ նրանք բռնեն իրանց համար նը-
շանակաւ՝ երկրորդական տեղը, գերիշխանութիւնը
թողնելով հոգու այն իսկական ուժերին, որոնք միայն
ընդունակ են հաստատուն մնալու և կեանքի մէջ մի-
ութիւն ու ներդաշնակութիւն մտցնելու: Այդ պատ-
ճառով բարոյականութեան տեսութեան ուսուցումը մի
անհրաժեշտ ամբողջացում է բնաւորութեան դաստիա-
րակութեան, մանաւանդ օրիորդաց դպրոցներում:

Այդ դպրոցների աշակերտութիւնները կը հասկանան
այն, ինչոր միայն զգում էին. ձեռք կը բերեն լուրջ
մտքերի պահանջ և դուրս կը գան դպրոցից ոչ թէ
միայն գլխները օգտակար տեղեկութիւնների պաշա-
րով լցրած, այլ և մտաւոր և բարոյական կողմից բո-
լորովին վերանորոգւած:

2.

Ամփոփենք մինչև այժմ մեր ասածները: Ստորին
դասարաններում ուսուցանում են փաստի բարոյականու-
թիւնը: Միջին դասարաններում փաստերից պէտք է
եզրակացնել բարոյականութեան կանոնները: Վերին դասըն-
թացքում ուսուցիչը հաղորդում է աւելի ընդհանուր
սկզբունքներ:

Նախքան խօսքս վերջացնելը հարկաւոր եմ համա-
րում մի քանի բառ ասել այն հիմնական մտքի մասին, որ
կազմում է գրքիս գլխաւոր նիւթը: Դուք, ուսուցիչներդ,

չըպէտք է մտածէք աշակերտների փոխարէն, այլ սո-
վորեցնէք, որ իրանք մտածեն. ով մտածում է անկախ,
նա էլ կարող է դատել և գործել անկախ: Բարոյական
ճշմարտութիւններն աւանդեցէք ձեր աշակերտներին
ոչ իբրև ձեռնարկ կամ քարոզ, այլ շարունակ հարցում-
ներ տալով, ընտելացրէք աշակերտներին, որ իրանք
գտնեն և արտայայտեն այդ ճշմարտութիւնները: Այդ
ձևը նոր չէ, հրկու հազար տարուց աւելի առաջ գոր-
ծադրել է: Սոկրատն է նրա առաջին հեղինակը: Սոկ-
րատն այդ միջոցը գործադրում էր իր հակառակորդ-
ների վերաբերմամբ, որոնց ստիպում էր շփոթել ու
շլարել: Բայց այդ ձևը նա գործադրում էր և իր ա-
շակերտներին, իր բարեկամներին ուսուցանելու ժա-
մանակ... «Ճշմարտութիւնը տրւում է ոչ արտաքուստ,
նա մեր ներսն է, հարկաւոր է միայն որոնել նրան»,
ասում էր Սոկրատը. եւ ինքն օգնում էր իր աշա-
կերտներին ճշմարտութիւնը որոնելու, անդադար տա-
լով նրանց հարցումներ: Նա այդ ձևն անւանում էր
մտաւոր մանկաբարձութեան մի արւեստ, որ օգնում
է լոյս աշխարհ բերելու ճշմարտութիւնը:

Այսպիսի մտաւոր մանկաբարձութեան արւես-
տով դուք կը հասնէք ձեր նպատակին, կը պատրաս-
տէք ձեր աշակերտներին լինելու ազնիւ մարդ և բարի
քաղաքացի:

Թող ձեզ լաւագոյն խրախոյսը լինի Սոկրատի
հեղինակութիւնը, այն մեծ մարդու, որ իր փայտը
ձում է դարէց դար և որ պատանիների գոյնը ու հոգի
նամեծ դաստիարակն է եղել:

IX Մանուկների աշխատանքն ընտանիքում.—Ակ-
սէլ Արստալի, թարգմ. Մ. Ասիլեանցի: 15 կ.

X Տղան և աղջիկը անցողական շրջանում—Բու-
լի և Նելսէնի, թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի: 10 կ.

XI Մանկական ազատութիւնն ու ուրախութիւ-
նը—Օտտօ Էրնստի, թարգմ. Լ. Բաբայեանի 20 կ.

XII Ժողովրդական մանկական խաղեր, խմբա-
գրեց Ստ. Լիսիցեան: 20 կ.

XIII Ընտանեկան յարաբերութիւններն ու նը-
րանց կրթիչ նշանակութիւնը,—Ա. Ն. Օստրոգորսկու,
թարգմ. Լ. Շ. 20 կ.

XIV—XV Մանկան հոգին—պրօֆ. Սիկորսկու,
թարգմ. Միս. Աս. և Ստ. Լ. 45 կ.

XVI Ժառանգականութիւնը և դաստիարակու-
թիւնը—Ռուդօլֆ Լեմանի, թարգմ. Լ. Բաբայեանի 15 կ.

XVII Դաստիարակութեան իդէալները, Ռուդօլֆ
Լեմանի:—Մանկան հոգեկան կեանքի զարգացումը
թարգմ. Լ. Բաբայեանի 20 կ.

XVIII Ընտանեկան թատրոն.—Վ. Բ. թարգմ.
Միս. Ասիլեանի 20 կ.

XIX Մանուկը բնութեան մէջ. Ա. Արստալի,
թարգմ. Մ. Ասիլեանի 15 կ.

ԱՄՔՈՂԶ ՇԱՐԻ ԳԻՆՆ Է 3 ՌՈՒԲԼԻ 15 ԿՈՊ.

Ճանապարհածախսը՝ 1 ռուբլուց ոչ պակաս զը-
նողների համար խմբագրութեան վրա է՝

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакция „Аскеръ“

ԳԻՆՆ Է 15 ԿՕՊԷԿ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0152184

